

CONEIXENT
EL PARC
NATURAL DE
L'ALBUFERA

GENERALITAT
VALENCIANA

TOTS
A UNA
VEU

parc natural
de l'albufera

CONEIX EL SALER I ELS SEUS VOLTANTS

El present dossier pretén donar a conèixer el poble de El Saler, una pedania de la ciutat de València situada en el districte dels Poblats del Sud, en ple Parc Natural de l'Albufera.

En la dècada de 1820 el nucli va passar a dependre de l'extint municipi de Ruzafa, al qual va pertànyer fins que aquest es va annexonar al de València en 1877.

Actualment prop de 1.800 persones viuen en El Saler, un lloc amb un entorn envejable on conflueixen la devesa, la marjal, la platja, les dunes, el port albuferenc,..., a més d'establiments on degustar de la gastronomia típica i on allotjar-se.

LES SALINES

Les primeres referències sobre la zona de El Saler daten de l'època de Jaume I, concretament del privilegi atorgat a Morella en 1250 pel qual el monarca es reservava per a si i la seua família els ingressos provinents de la producció de la sal, a més de regular la seua venda, circulació i preu.

Aproximadament a uns 5 km del nucli històric urbà del Poble de El Saler, en el qual és hui la Reserva Natural del Racó de l'Olla, es localitzaven unes salines que proveïa de sal a la Ciutat de València. El Saler era el punt de magatzematge abans de ser traslladada a la capital.

L'explotació salinera, documentada des del temps de la conquesta cristiana, era una de les més rendibles per a la corona. Proveir de sal a la ciutat de València va ser una preocupació constant de les autoritats municipals i reals, sobretot per a aquestes últimes, ja que l'explotació de la sal constituïa una de les regalies tradicionals de la corona ja que aquestes salines també s'arrendaven.

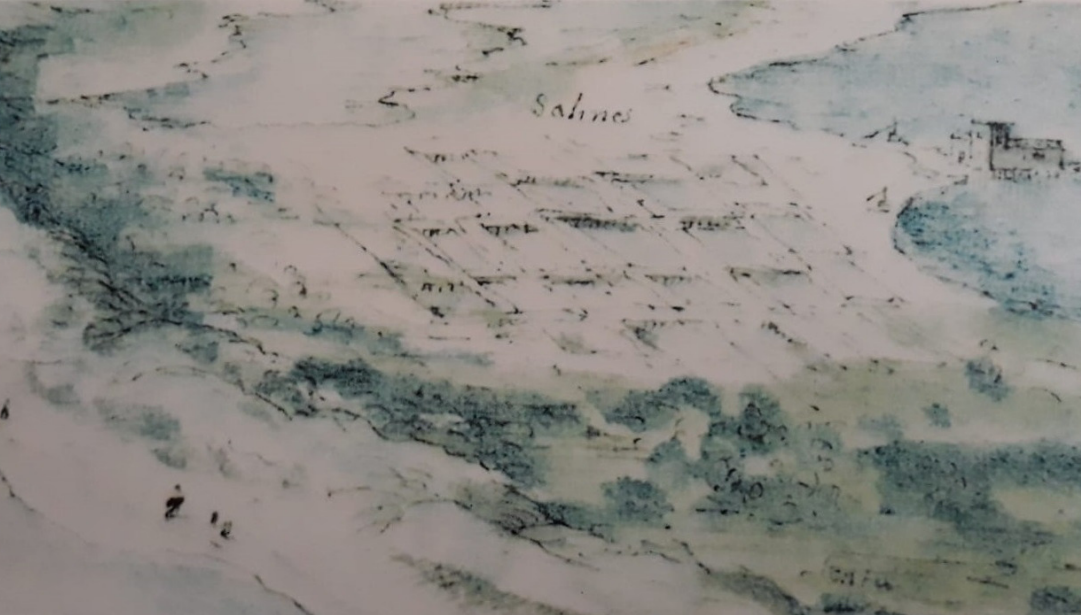
Els Furs de 1240 ja establien els límits dins dels quals podria ser venuda la sal i el seu preu i, en un paràgraf del Llibre del Repartiment (1244), s'atribueix les rendes de les salines a la casa de Sant Vicent Màrtir i al seu hospital, obra benèfica a les mans dels cistercenses.

Però és el Privilegi de Morella de 21 de gener de 1250 el document en què Jaume I parla bastant de la venda, preu i reserva de la sal, però no del procediment d'extracció, ni tan sols deixa clar si es refereix al benefici de la sal en tot el regne. El fet que dedica la meitat del document demostra la importància de l'activitat.

Els monarques successors de Jaume I, seguint les indicacions dels Jurats de València que eren els que coneixien de primera mà els problemes quotidians que el proveïment de sal plantejava, van continuar atenent el bon funcionament de les salines i controlant el rendiment de la seua regalia.

El problema de proveïment era pel fet que la producció de les salines de l'Albufera oscil·lava anualment i no era infreqüent que escassejara la sal a la ciutat. Per això, el 6 de febrer de 1333, Alfons IV, davant la prohibició existent d'utilitzar una altra sal que fora de l'Albufera, va disposar que els mesos de juliol o agost els jurats calcularen la sal que hi hauria aqueix any i, en cas que no hi haguera suficient sal per a la temporada següent, s'encarregaria a "els compradors de la gavella de la sal" que compraren la sal necessària perquè no hi haguera escassetat d'aquesta. En cas contrari, el Rei autoritzava els Jurats concedir llicència als ciutadans per a portar i vendre sal d'altres llocs del regne.

La més antiga representació de les salines de l'Albufera apareixen en els dibuixos de Van den Wijngaerde de l'any 1563, gràcies als quals Rosselló (1987) va poder localitzar les salines reals de l'Albufera en el Racó de l'Olla.

Un document de 1347 ens diu que Jaume Roca havia millorat les salines de l'Albufera, invertint 40.000 sous i portant mestres de la Provença per a aconseguir que les ix negra i lletja es tornara més blanca i neta i es doblgara la seua producció.

També està documentat que, anys després, Pere IV d'Aragó, II de València, el 7 de gener de 1358, va confirmar la venda que els seus procuradors Gilabert de Centelles, García de Loriz i Misser Arnau Joan havien fet de les salines de l'Albufera, les cases on es comprava, barraques, solars, pous, sénies, horts i terrenys de fabricació, inclòs El Palmar i tots els drets de les salines, per 50.000 sous al Mestre racional Berenguer de Codinats. El motiu d'aquest traspàs va ser que la Corona d'Aragó estava en guerra amb Castella i el monarca necessitava desesperadament fons per a pagar a l'exèrcit. En realitat, el preu era la fiança d'un préstec per a subvindre les despeses de Pere II el Cerimoniós amb Castella. Aquesta operació, amb el pacte de retrovenda, es repetiria anys més tard.

El 29 de desembre de 1362, Pere IV va donar les salines a Enrique de Trastàmara, amb les seues rendes i jurisdicció, com les havia tingudes fins llavors Ramón de Vilanova, de qui les va retraure el rei.

En 1363, el rei Pere IV de Castella, II de València, que abans havia cedit l'Albufera i la devesa, va assignar a la reina Leonor de Sicília les salines.

El privilegi del rei Martí I d'Aragó, anomenat també l'Humà, dirigit a la vídua del seu germà Juan, donya Violante de Bar, reflecteix una clara referència del seu domini sobre l'Albufera, les Salinas i la Devesa.

En 1418 es va disposar la reversió de la sal i els seus impostos a la corona, una vegada perduda la influència de la usufructuària donya Violante després del Compromís de Casp.

També hi ha notícies del regnat d'Alfons el Magnànim sobre el reglament per a l'administració de la renda de la sal i un privilegi del 3 d'octubre de 1455 sobre el cinqué del peix i de les salines de l'Albufera.

Una carta real de Joan II reiterava a Martín Alfonso de Astorga com a guàrdia de l'Albufera, les Salinas i la Devesa.

Les fonts documentals del Segle XV ens indiquen que l'extracció de l'aigua salada per a l'aprofitament salí es duia a terme mitjançant 2 sénies de tracció animal anomenades de Llevant (Llevant) i de Ponent (Garbí) sobre la base de la seua situació en relació amb les barraques. Extreia l'aigua, era conduïda a les eres a través de les séquies, on s'elaborava la sal pel procediment d'evaporació, afavorit per l'elevat nombre de dies assolellats a l'any en la zona.

TOPONIMIA I ORIGEN DE EL SALER

La toponímia ens ha deixat el record d'aquesta activitat salinera en El Saler. Durant la temporada treballaven diverses companyies sota la supervisió del "arrendador de la gavella de la sal", responsable del cobrament de la taxa i del manteniment de l'activitat, que servia per a proveir de sal a la ciutat i per a salar el peix de l'Albufera. La major part de la producció es carregava en barques i s'emportava fins a El Saler, on estaven " **les barraca de la Sal**", edifici en el qual es guardava la sal abans de ser transportada en carros a València, on hi havia un altre edifici, "**la Casa dels Panellets**" des d'on suposadament s'organitzava la seua venda.

En el dibuix de l'Albufera que va realitzar Anton van der Wyngaerde en 1563, apareixen una sèrie de barraques emplaçades a la vora de l'Albufera, en l'actual localització de El Saler.

Hi ha una referència molt antiga que data dels temps de la reconquesta que, si bé no fa esment a El Saler, fa una al·lusió als seus voltants. Es pot trobar aquesta documentació escrita (Salcedo 1956), a través de les cròniques de Jaume I, on va acampar la importància d'un punt anomenat "Creu de la Conca" (la seua ubicació vindria a estar a uns dos km al nord de El Saler), on acampe la rereguarda de Jaume I.

En 1761 ja apareix reflectit el nom de El Saler en la cartografia de l'Albufera de València realitzada per Bautista Romero i en 1795 Cavanilles va descriure l'els seus voltants així: "A dues llegües de la capital cap al migdia comença la Devesa: el camí és summament agradable per més d'una llegua, reduint-se a precioses hortes que cultiven en gran part els veïns de Russafa: li succeeixen camps d'arròs i després erms, compostos quasi enterament d'arena". (Observacions sobre la Història Natural, Geografia, Agricultura, Població i Fruits del Regne de València).

En 1855 El Saler comptava amb 39 veïns i només una taverna com a establiment comercial. En 1871 comptava amb 70 habitants i 17 cases; dels cap de família d'aqueixes cases, 13 eren pescadors, 3 guardaboscors i un jornaler.

Al llarg de la primera meitat de el segle XX la població va anar creixent gradualment fins a la dècada de 1960, en què va tindre lloc un fortíssim increment que ha continuat fins recentment, comptant en l'actualitat uns 1800 habitants.

EDIFICIS EMBLEMÀTICS DE EL SALER

LA CASA DE LA DEMANÀ

Situada al poble de El Saler, la **Casa de la Demanà** o **Casa de la Campaneta** és un edifici clàssic del Parc Natural de l'Albufera.

Va ser construïda en el segle XVIII i en ella se celebraven les subhastes dels punts de caça de l'Albufera fins al passat segle XX.

Però la Casa de la Demanà no ha sigut emprada únicament per a aquesta fi al llarg de la seua història. En els seus 300 anys de vida, aquest edifici tan icònic també ha donat recer a personatges il·lustres i ha sigut esmentada en obres molt importants de la literatura valenciana, com a *Canyes i fang* (1902), novel·la del prestigiós escriptor Vicente Blasco Ibáñez: *"Fora de la barraca sonava l'esquellot de la casa de la Demaná, amb un timbre tremolós de campana d'ermita. Ja en van dos- va dir l'oncle Paloma, que comptava el nombre de tocs amb gran atenció, tement més arribar tard a la Demanà que perdre una missa. Quan va sonar l'esquellot per tercera vegada, van abandonar la taula caçadors i barquers, acudint tots al lloc on es designaven els llocs. La llum del fanal havia sigut augmentada amb la de l'els cresols, col·locats sobre la taula de l'estrada. Darrere del reixat estaven els arrendataris de l'Albufera, i després d'ells, fins a la paret del fons, els caçadors abonats perpètuament al llac, que ocupaven aquest lloc per dret propi. A l'altre costat del reixat, omplint el portal i escampant-se fora de la casa, estaven els barquers, els caçadors pobres, tota la gent quina que acudia a les tirades"*.

Després de tres segles d'història i de les remodelacions i reparacions fetes, destaquen a la casa les reixes originals corbades, la porta principal de la façana aquest i el vestíbul on es duia a terme l'esmentada "demanà" dels llocs de caça.

En l'ala nord de l'edifici, que va ser ampliada al començament del segle XX, es poden observar aportacions de marcada influència modernista als balcons i part superior de la pròpia façana.

Actualment, la Casa de la Demanà és de propietat privada i, des de 2004, és la seu de l'associació juvenil Amics de la Casa de la Demanà i de la falla de El Saler.

ESGLÉSIA PARROQUIAL DE SANT JOSEP

Construïda en 1926, compta amb una façana inspirada en el romànic italià, amb cimaci frontal, una miqueta en escala, pilastres a banda i banda, òcul plurimotlurat sobre la portada i aquesta amb ogives concèntriques davall. L'espadanya, amb dos buits bessons i campanes, va tindre una Creu. És de planta de saló coberta amb volta d'aresta, i en el presbiteri té arcs fajones ressaltats. A la dreta hi ha un pati enjardinat amb pis de cudols i escuts de València en el reixat, per la qual cosa el temple queda exempt excepte a la seua esquena.

LA CASA FORESTAL

Edifici situat a l'interior del bosc de la Devesa, prop de la platja. Va ser construït en 1920 i condicionat en la segona meitat de la dècada dels 50. És la seu de la Guarderia Forestal de Devesa-Albufera, cos de funcionaris dependents del servei Devesa-Albufera i dedicat expressament a la vigilància de la Devesa i de l'Albufera que actua de manera complementària a la Policia Local. La Guarderia Forestal ja prestava aquest servei quan la Devesa i l'Albufera eren patrimoni de la corona espanyola, passant a dependre de l'Ajuntament de València després de la seua adquisició patrimoni de l'Estat en 1927.

La Casa Forestal de El Saler destaca per la seua profusa decoració a base de retaules ceràmics i taulells que representen escenes de la vida quotidiana de l'Albufera.

De tots ells, el més emblemàtic és panell que adorna el paviment de la sala principal de la planta baixa. Representa la llegenda de la serp Sancha i el pastor, immortalitzada per Vicente Blasco Ibáñez en el capítol I de la novel·la Canyes i Fang:

“El bosc semblava allunyar-se cap a la mar, deixant entre ell i l'Albufera una extensa plana baixa coberta de una brava vegetació, esquinçada de tant en tant per la tersa làmina de xicotetes llacunes.

Era el pla de Sancha. Un ramat de cabres guardat per un xic pasturava entre les males herbes, i a la seua vista va sorgir en la memòria dels fills de l'Albufera la tradició que donava el seu nom al pla.

Els de terra endins que tornaven a les seues cases després de guanyar els grans jornals de la sega preguntaven qui era la tal Sancha que les dones nomenaven amb cert terror, i els del llac comptaven al foraster més pròxim la senzilla llegenda que tots aprenien des de xicotets.

Un pastoret com el que ara caminava per la vora pasturava en uns altres temps les seues cabres en el mateix pla. Però això era molts anys abans, molts...!, punts, que cap dels vells que encara vivien en l'Albufera va conèixer al pastor: ni el mateix oncle Paloma.

El xic vivia com un salvatge en la soledat, i els barquers que pescaven en el llac li sentien cridar des de molt lluny, en els matins de calma:

-¡Sancha!¡Sancha...!

Sancha era una serp xicoteta, l'única amiga que li acompanyava. La mala bestiola acudia als crits, i el pastor, munyint les seues millors cabres, l'oferia un bol de llet. Després, en les hores de sol, el xic es fabricava una flauta tallant canyes en els canyissars i bufava dolçament, tenint als seus peus al rèptil, que redreçava part del seu cos i el contreia com si volguera dansar al compàs de les suaus xiulades. Altres vegades, el pastor s'entretenia desfent els anells de Sancha, estenent-la en línia recta sobre l'arena, alegrant-se en veure amb quin nerviós impuls tornava a enroscar-se. Quan, cansat d'aquests jocs, portava el seu ramat a l'altre extrem de la gran plana, la serp li seguia com gos xicotet, enroscant-se a les seues cames li arribava fins al coll, romanent allí caiguda i com morta, amb els seus ulls de diamant fixos en els del pastor, estarrufant-li el berriscol de la cara amb la xiulada de la seua boca triangular.

Les gents de l'Albufera li tenien per bruixot, i més d'una dona de les quals robaven llenya en la Devesa, en veure-li arribar amb la Sancha en el coll feia el senyal de la creu com si es presentara el dimoni. Així comprenien tots com el pastor podia dormir en la selva sense por als grans rèptils que pul·lulaven en la mala herba. Sancha, que havia de ser el diable, li guardava de tot perill.

La serp creixia i el pastor era ja un home, quan els habitants de l'Albufera no li van veure més. Es va saber que era soldat i caminava barallant en les guerres d'Itàlia. Cap altre ramat va tornar a pasturar en la salvatge plana. Els pescadors, en baixar a terra, no agradaven d'aventurar-se entre les altes jonqueres que cobrien les pestíferes llacunes.

Sancha, falta de la llet amb què la regalava el pastor, havia de perseguir els innumbrables conills de la Devesa.

*Van transcórrer huit o deu anys, i un dia els habitants de El Saler van veure arribar pel camí de València, recolzat en un pal i amb la motxilla a l'esquena, un soldat, un granader eixut i cetrí amb les negres *polainas fins damunt dels genolls, casaca blanca amb bombes de drap roig i una gorra en forma de mitra sobre el pentinat en trena. Els seus grans bigots no li van impedir ser reconegut. Era el pastor, que tornava desitjós de veure la terra de la seua infància. Va emprendre el camí de la selva costejant el llac, i va arribar a la plana pantanosa on en uns altres temps guardava els seus caps de bestiar. Ningú. Les libèl·lules movien les seues ales sobre els alts joncs amb suau brunzit, i en les tolles ocultes sota els matolls xipollejaven els gripaus, espantats per la proximitat del granader.*

-¡Sancha! ¡Sancha!

-va cridar suaument l'antic pastor.

Silenci absolut. Fins ell arribava la somnolenta cançó d'un barquer invisible que pescava en el centre del llac.

-¡Sancha!

¡Sancha! va tornar a cridar amb tota la força dels seus pulmons. I quan va haver repetit la seua crida moltes vegades, va veure que les altes herbes s'agitaven i va sentir un estrèpit de canyes fetes fallida, com si s'arrossegara un cos pesat. Entre els joncs van brillar dos ulls a l'altura dels seus i va avançar un cap aplatat movent la llengua de forqueta, amb un bufit tètric que va semblar gelar-li la sang, paralitzar la seua vida. Era Sancha, però enorme, superba, alçant-se a l'altura d'un home, arrossegant la seua cua entre la mala herba fins a perdre's de vista, amb la pell multicolor i el cos gruixut com el tronc d'un pi.

-¡Sancha! -va cridar el soldat, retrocedint a impulsos de la por-

Com has crescut...! Que gran eres!

I va intentar fugir. Però l'antiga amiga, passat la primera sorpresa, va semblar reconèixer-li i es va enroscar entorn dels seus muscles, estrenyent-lo amb un anell de la seua pell rugosa sacsejada per nerviosos sotracs. El soldat va forcejar.

-Solta, Sancha, solta!

No m'abrades. Eres massa gran per a aquests jocs.

Un altre anell va oprimir els seus braços, engarrotant-los. La boca del rèptil li acariciava com en uns altres temps; el seu alé li agitava el bigot, causant-li una esgarrifança angoixant, i mentrestant els anells es contreien, s'estrenyien, fins que el soldat, asfixiat, cruixint-li els ossos, va caure a terra embolicat en el rotllo de pintats anells.

Als pocs dies, uns pescadors van trobar el seu cadàver: una massa informe, amb els ossos infringits i la carn plena de blaus per la irresistible estreta de Sancha. Així va morir el pastor, víctima d'una abraçada de la seua antiga amiga.

En la barca-correu reien els forasters sentint el conte, mentre les dones agitaven els seus peus amb certa inquietud, creient que el que esbufegava prop de les seues faldes amb sords gemecs era la Sancha, refugiada en el fons de l'embarcació”.

RECURSOS NATURALS DE EL SALER

LA DEVESA

La devesa, amb una superfície aproximada de 900 hectàrees, constitueix el tram més ben conservat de la restinga o barra arenosa que recorre el Parc Natural de nord a sud separant a l'antic golf marí de la mar Mediterrània, formant així la llacuna salada primigènia que ha donat lloc a l'actual Albufera.

La seua importància radica en el fet que alberga 14 hàbitats d'interés comunitari, la major part d'ells propis de formacions dunars. Es tracta, per tant, d'un espai amb un elevat valor ecològic, i està compost per quatre ambients: platja, alineació dunar exterior, mallades i alineació dunar interior, tots ells amb la seua fauna i flora associades. El seu estat actual de conservació es pot atribuir en primer lloc a la pressió exercida pels conservacionistes locals, la qual cosa va impedir la seua urbanització en els anys setanta, i en segon lloc a un ambiciós projecte de restauració dunar iniciat per l'Oficina Tècnica Devesa-Albufera en 1982 i que encara continua en l'actualitat. Quasi trenta anys després de ser devastat, els valencians poden tornar a gaudir d'aquest emblemàtic espai natural.

ARBRE MONUMENTAL

En el col·legi públic Luis de Santangel es pot observar un arbre monumental inclòs dins de la categoria de protecció genèrica. Es tracta d'un magnífic exemplar de pi pinyer (*Pinus pinea*), una espècie de pi d'escassa representació a la Devesa.

La seua edat estimada és d'uns 180 anys, té una altura d'uns 15 metres amb un perímetre de 5 metres. Té un tronc robust i la seua copa al migdia produeix una ombra d'uns 440 m². Se'l coneix com a 'Pi Verot' que, en castellà, vindria a significar "pino verdaderote". Aquest adjectiu fer referència, d'una banda, a què pertany a l'única espècie d'entre tots els pins que produeix pinyons i, d'altra banda, a la seua descomunal grandària.

RECURSOS LÚDICIS DE EL SALER

EL MUNTAYAR DE LA MONA

Prop de la mar, i pròxima a la població de El Saler, es troba El Muntanyar de la mona, zona usada des d'antany com a lloc d'esplai.

A més de la seua ubicació, es tracta d'una zona de matoll obert, amb ombra, la qual cosa feia que es tractara d'un emplaçament ideal per a berenar "la mona de Pasqua" i, d'ací, que el seu nom pugua estar relacionat amb la tradició de berenar junts, grups de famílies i amics, la "mona" el dilluns de Pasqua.

La mona tradicional és un bescuit similar al "panquemado". Es prepara amb ou, farina, sucre i sal, i tarda més d'una hora a estar llest.

Ara hi ha mones d'ou amb xocolate però, a la Comunitat Valenciana, és tradició adornar-la amb un ou cuit i el costum a València és estampar l'ou en el front d'algú si que s'adone. No té un significat especial, és simplement una broma i costum,

Malgrat que es diu "mona", la foma mai ha sigut la d'una mona, per què? Resulta que ve d'una paraula i tradició àrab, "mouna", que significa provisió per a la boca" i es tractava d'un regal que els musulmans feien als seus senyors.

EL PORT DE EL SALER

Des del port albuferenc de la pedania de El Saler, es pot embarcar en el típic "albuferenc", conèixer el Motor de Barra que allí se situa i serveix per al reg dels arrossars, i gaudir d'estupendes panoràmiques.

Allí, també es pot observar la fauna i la flora característiques, i conèixer les arts de la pesca tradicionals de l'Albufera.

LA PLATJA

En aquesta pedania podràs gaudir, principalment en època estival, d'una de les platges més conegudes de la Devesa, la platja de El Saler, que la seua característica principal és l'entorn en què es troba. Sol rebre el guardó de Bandera Blava per la seua qualitat ambiental i els serveis que presta.